



До 150-річчя Наукового товариства імені Шевченка

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.078>

УДК 061.22НТШ(477.83-25):902(091):[069.51:77.064] «1919/1939»

Наталія БУЛИК

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу археології,

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, Україна)

nata_bnm@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9040-2676>

Марія ВОЙТОВИЧ

кандидатка історичних наук,
молодша наукова співробітниця відділу археології,

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, Україна)

danylivmari@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7008-265X>

АРХЕОЛОГІЯ НТШ, НАПИСАНА СВІТЛОМ: ЛЬВІВСЬКА КОЛЕКЦІЯ ФОТОНЕГАТИВІВ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ

Мета — відтворити археологічну діяльність Наукового товариства імені Шевченка в міжвоєнному Львові через фотодокументи. **Методологія** спирається на принципи інтелектуальної та персональної історії, біографічний метод. Застосовуються основні наукові підходи до аналізу візуального матеріалу (семіотичний, герменевтичний, дискурсивний, структурний). **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу фотодокументів, присвячених археологічній діяльності НТШ в міжвоєнний період, що зберігаються на скляних негативах у відділі археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Через світлини можемо доповнити археологічну карту Галичини, відтво-

Цитування: Булик Н., Войтович М. Археологія НТШ, написана світлом: львівська колекція фотонегативів міжвоєнного часу. *Український історичний журнал*. 2023. № 6 (573). С. 78—92. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.078>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

рити частини експозиції археологічного відділу Музею НТШ, а також побачити археологів за роботою, що для періоду 1920—1930-х рр. доволі рідкісне явище. **Висновки.** Збережена колекція негативів на склі виступає вагомим джерелом для дослідження історії археологічної науки, музейництва та пам'яткоохоронних практик, методики польових досліджень у міжвоєнний час, служить вагомим доповненням до просопографічного портрету знаного археолога Я. Пастернака.

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка, негативи на склі, археологічні дослідження, музей, фондів колекції, світлина, Я. Пастернак.

Цьогоріч Наукове товариство імені Шевченка відзначає 150-ту річницю з часу заснування. Впродовж усієї історії далеко не останню роль у діяльності НТШ відіграла археологія. Започаткував її в інституції М. Грушевський, тож усі наступні роки українська археологія Львова розвивалася навколо цієї наукової установи. Час найбільшого розквіту та одночасно найбільших труднощів для академічної львівської української археології припав на міжвоєнний період, коли Галичина перебувала у складі II Речіпосполитої. Навесні 1928 р. з Праги до Львова повернувся відомий археолог Я. Пастернак, який мав намір відразу розпочати польові дослідження середньовічних міст¹. Тоді ж було проведено пам'яткоохоронну реформу. Відтепер для археологічних розкопок потрібен дозвіл спеціального службовця — консерватора пам'яток старовини. Я. Пастернак разом із Ю. Полянським, котрий до його приїзду очолював археологічний напрям діяльності НТШ, стали першими дослідниками, що наштотувалися на перешкоди з боку влади при отриманні цих дозвільних документів [1, С. 258—284]. Упродовж кількох років консерватори намагалися перешкодити праву на професійну діяльність українських археологів, однак вони не змогли заборонити виїзди «в поле» на повідомлення від місцевих мешканців про певні знахідки.

Археологічна діяльність НТШ знайшла відображення в науковій літературі. Одна з перших узагальнюючих праць належить В. Петегиричу та Д. Павліву [2, С. 412—426]. До цієї тематики неодноразово зверталась і Н. Булик [1, С. 258—284; 3, С. 58—67]. Діяльність Музею НТШ висвітлювали Р. Берест, Л. Таравська [4, С. 228—231], В. Кушнір [5, С. 824—832], О. Томенюк, А. Богущкий, О. Ситник [6, С. 11—40]. Велика кількість публікацій присвячена просопографічному портрету Я. Пастернака [7, С. 99—101; 8, 9] та Ю. Полянського [10, С. 140—144; 11, С. 438—443]. Деякі з цих праць багаті на візуальний матеріал, що має для археології не лише ілюстративну функцію.

Важливим підсиленням для дослідження історії розвитку археології у НТШ виступає колекція негативів на склі, яка зберігається в науковому архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Для гуманітаріїв фотографія цікава в кількох аспектах, зокрема як об'єкт для аналізу, як матеріал та як інструмент для збору інформації [12, С. 77]. Введення

¹ Пастернак Я. Середньовічні розкопки на Празькiм Граді та майбутні в Крилосі. *Діло*. 1928. 26 квітня. Ч. 91.

до наукового обігу колекції негативів на склі дає змогу по-новому подивитися на польові роботи НТШ, музейну діяльність, наукову комунікацію тощо.

Виявити цю унікальну колекцію вдалося випадково. Після 24 лютого 2022 р., коли розпочалася повномасштабна війна РФ проти України, гостро постало питання збереження культурної спадщини й уможливлення (за необхідності) її евакуації. Під час пакування архіву було знайдено негативи на склі, пов'язані з діяльністю львівських археологів у міжвоєнний період. Виникло питання, яким чином колекція потрапила до фотолабораторії відділу археології, котра з 1980-х рр. не діє. Тут варто наголосити, що в 1939 р. музейні колекції НТШ передано до Львівського історичного музею, а в будівлі товариства розмістили Львівський відділ археології Інституту археології АН УРСР [13, С. 89—120]. Частина експонатів та документації Музею НТШ залишилися в розпорядженні цього новоствореного підрозділу². Фотоархів дивом уцілів, адже в радянський період наукова спадщина Я. Пастернака, Ю. Полянського, Т. Сулімирського, Л. Козловського підлягала вилученню. Прізвище першого взагалі було під забороною, на ньому стояло тавро «буржуазного історика» й навіть згадка не допускалася. Офіційно, за документами, колекція вважалася вилученою³ та знищеною. Археологам відділу вдалося приховати ці матеріали, врятувавши їх для нащадків. Колекція світлин НТШ містить понад 500 негативів⁴. Більшу частину з них уже оцифровано⁵.

Досліджуючи зібрання фотоматеріалів, завжди цікаво дізнатися, хто ж був їх автором? У випадку з негативами можемо стверджувати, що як «у полі», так і в кабінетах багато світлин зробив сам багатолітній директор Музею НТШ Я. Пастернак. Це засвідчують насамперед підписи на конвертах. Окрім того, що він був першокласним археологом, від передвоєнних років володів мистецтвом фотографії, мав фотоапарат, який брав спочатку в етнографічні експедиції, а потім і на археологічні виїзди. Очоливши музей, Я. Пастернак докладав зусиль, щоб установа мала лабораторію та реставраційну майстерню. Незважаючи на не найкращі умови в будівлі НТШ за адресою вул. Чарнецького, 24, коментар Я. Пастернака у тематичній статті 1928 р. вказує на пріоритети: «Канцелярія музею містилася з початком року в малій, темній кімнатці біля

² Державний архів Львівської обл. Ф. Р-45. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 99.

³ У квітні 1973 р. з'явився наказ по Інституту суспільних наук АН УРСР на створення комісії, яка мала перевірити видання на наявність заборонених посилань, бібліотечні та інші фонди — на згадки спадщини заборонених авторів. Від відділу археології до цієї комісії ввійшли О. Черниш, В. Ауліх, І. Свешніков (див.: Науковий архів Інституту українознавства НАН України. Наказ № 45 по Інституту суспільних наук АН УРСР від 18 квітня 1973 р.). З усних повідомлень колег із відділу археології стало відомо, що за вилучення бібліотечних та архівних фондів відповідав В. Савич.

⁴ Цифра поки що не остаточна, оскільки колекція перебуває у стані опрацювання. Під час роботи з негативами вдається віднайти світлини, що збереглися поза відділом археології, але вони належать до цієї ж збірки та мають маркування рукою Я. Пастернака.

⁵ Авторки висловлюють щире вдячність голові Українського фотографічного товариства Романові Метельському за допомогу в оцифруванні скляних негативів.

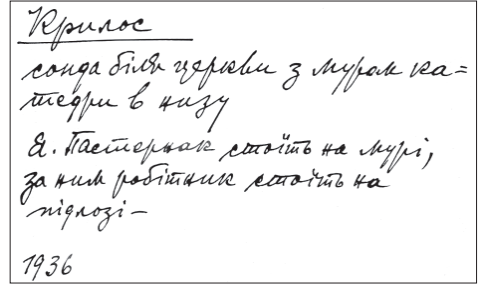
другого входу до музею. Неможність працювати в ній також ізза вохкості змусила управу музею перенести її тимчасово до салі кераміки, а щойно пізною осіню, після перенесення воєнного льокатора до другої камениці, повернула вона на своє давнє місце біля салі кераміки. Відзискану рівночасно побіч кімнатку з водотягом призначено на фотографічну темну, комору та консерваційну робітню»⁶. Варто підкреслити, що фотолабораторія постійно вдосконалювалася: «Необхідну кожному музеєви фотографічну робітню збогатив виділ НТШ дуже потрібним апаратом до побільшувань формату 9/12 і меншого»⁷.

Невелика частина світлин виконана іншими членами Наукового товариства імені Шевченка. Так, серед колекції є склопластини, опубліковані Ю. Полянським⁸. На основі аналізу інвентарних книг НТШ нам удалося встановити, що археологічна колекція фотонегативів на склі почала формуватися в 1910—1913 рр. У той час вона складалася зі 35 світлин археологічних предметів, що перебували на обліку в Музеї НТШ⁹.

Більшість слайдів містять підписи на паперових конвертах, виконані рукою Я. Пастернака із зазначенням місцезнаходження, культурно-хронологічної належності пам'ятки, а також часу, коли зроблено світлину (див. іл. 1). Для сучасного дослідника це справжня знахідка, оскільки не потрібно локалізувати кожне фото, що не завжди було б можливим.

Зібрання негативів на склі Музею НТШ можна розподілити на кілька груп. Найчисельніші з них пов'язані з фондovими колекціями та польовими археологічними дослідженнями, здійсненими Я. Пастернаком. Окремої уваги заслуговують світлини, виготовлені ним під час розробки лекційного курсу в богословській академії [14, С. 271—282].

Унікальними є фото з частинами експозиції Музею НТШ, окремими археологічними знахідками, що зберігалися в його фондах, а також матеріалами з інших музеїв і приватних колекцій. Світлини з розкопок Я. Пастернака дають можливість не лише ознайомитися з методикою польових робіт 1930-х рр. — у фокус об'єктива потрапляє сам дослідник, бачимо інструменти, якими пра-



Іл. 1. Оформлення конвертів із негативами Я. Пастернака з колекції НТШ

⁶ Пастернак Я. Музей Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові у 1928 р. I. Відділ археологічно-етнографічний. *Діло*. 1929. 7 лютого. Ч. 28. С. 3.

⁷ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1926—30. Ч. 69-70. Львів, 1930. С. 38.

⁸ Полянський Ю. Нові археологічні знахідки з Галичини. *Записки НТШ*. Т. 149. Львів, 1928. Табл. IV.

⁹ Архів Львівського історичного музею (далі — Архів ЛІМ). Інвентар. Музей Наук. тов. ім. Шевченка. 1-6043. І. Арк. 42.

цювали археологи, близьке оточення, що їх супроводжувало, можемо навіть відстежити тогочасну моду тощо. Кожна з груп світлин цікава по-своєму, на них варто зупинитися докладніше.

Експозиція та фонди Музею НТШ

Археологічна діяльність Наукового товариства імені Шевченка зосереджувалася головно навколо музею, який відновив свою роботу 30 жовтня 1920 р. Займав він вісім кімнат у будівлі НТШ по вул. Чарнецького, 24¹⁰. Археологічні колекції розміщувалися у чотирьох на 1-му поверсі¹¹. Цьому передувало створення окремої музейної комісії на початку 1918 р., до завдань котрої входило «заняти ся ладженням музея». У середині липня 1920 р. на роботу було прийнято Ю. Полянського, якому доручили «передовсім консервацію і нагляд над збірками». На засіданні відділу 7 серпня того ж року установа отримала назву — Український національний музей Наукового товариства імені Шевченка¹². У цьому часі відбулася інвентаризація відділу археології, всі матеріали було згруповано за культурами. Керівником археологічного відділу музею призначено Й. Пеленського¹³. Гостро відчувалася відсутність лабораторії для консервації експонатів.

У 1928 р. до Львова з Праги повернувся Я. Пастернак, котрий очолив культурно-історичний відділ Музею НТШ (1928—1939 рр.). Маючи добрий досвід роботи в музейних установах столиці Чехословаччини, він розпочав повну інвентаризацію відділу археології: «Головно явилась конечною потреба переведення основної контролю цілого інвентаря, аби можна було виявити, що з предметів під час численних воєнних ревізій пропало, її переведення стало з технічних причин можливим щойно після обняття управи музею автором цих стрічок і протягом літних та осінніх місяців минушого року була переведена вже контроля цілого відділу доісторичної та протоісторичної археології. Рівночасно переінстальовано наново майже цілий цей відділ, означивши та розмістивши предмети по окремим археологічним культурам»¹⁴. З ініціативи Я. Пастернака «заведено рухомий листковий каталог відділу по випробуваному чеському взірцеві»¹⁵.

¹⁰ Цей будинок придбав для інституції киянин В. Смиренко в 1912 р.

¹¹ Сьогодні в колишньому будинку НТШ за адресою вул. Винниченка, 24 знаходяться відділ археології та археологічний музей Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

¹² Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1918—1920. Львів, 1920. Ч. 63-64. С. 5.

¹³ Історик і мистецтвознавець Йосиф Пеленський (1879—1957 рр.) в археології відомий дослідженнями Галича. З 1945 р. працював на посаді старшого наукового співробітника Львівського відділу Інституту археології АН УРСР [15, С. 312—319].

¹⁴ Пастернак Я. Музей Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові у 1928 р. І. Відділ археологічно-етнографічний. *Діло*. 1929. 7 лютого. Ч. 28. С. 3.

¹⁵ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1926—30. Львів, 1930. Ч. 69-70. С. 36.

Впровадження карткового каталогу стало важливим нововведенням, оскільки тепер усі експонати наносили на окремі картки разом з інвентарними номерами та їх зображенням. Не виключено, що саме під час цієї інвентаризації багато фотографували й у такий спосіб творилася велика група склопластин, яку ми умовно називаємо «фондові колекції».

Особливої уваги заслуговує світлина із зображенням частини експозиції Музею НТШ станом на 1937 р. (див. іл. 2). На передньому плані помітно вітрину з виробами трипільської культури із Заліщиків. Завдяки зробленому Я. Пастернаком підпису на конверті відомо, що вітрину він сфотографував 26 листопада 1937 р., а речі, які знаходилися в експозиції, походять зі збірки М. Панаса¹⁶. Проаналізувавши його статтю 1937 р. довідуємося, що велику колекцію «мальованої кераміки» (так називали трипільську культуру) зі Заліщиків, сформовану М. Панасом, музей отримав між 1933 і 1936 рр. До неї входили 45 керамічних посудини, 3 глиняних антропоморфних та 1 зооморфна фігурки, 34 вироби з кременю, 1 із міді та 5 з каменю¹⁷. Саме це зібрання належить до найцінніших надбань Музею НТШ у зазначений період¹⁸.

На основі зазначеної інформації можна стверджувати, що новоотримані знахідки доволі швидко входили до експозиції. На задньому плані (див. іл. 2) видніється інший зал, де є ще одна велика вітрина, що складалася з двох частин. Угорі вона підписана «Волинь». Основу цієї вітрини складали вироби з кременю¹⁹. З етикетажу згаданих вітрин (Заліщики, Волинь) можна припустити, що археологічна експозиція музею, окрім хронологічного, будувалась і за територіальним принципом. Це єдина поки що відома світлина експозиції археологічного відділу музею в міжвоєнний період.

Основу групи «Фондові колекції» складають предмети, які перебували у фондах Музею НТШ. Однак серед цієї категорії склопластин є екземпляри,



Ил. 2. Частина експозиції археологічного відділу Музею НТШ (фото 1937 р.)

¹⁶ Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (далі — НА ВА ІУ НАНУ). Колекція негативів на склі НТШ. Матеріали Я. Пастернака.

¹⁷ Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933—1936. *Записки НТШ*. Т. 154. Львів, 1937. С. 254.

¹⁸ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Львів, 1937. Ч. 73. С. 104—105.

¹⁹ НА ВА ІУ НАНУ. Колекція негативів на склі НТШ. Матеріали Я. Пастернака.



Ил. 3. Срібний скарб із Музею НТШ, знайдений у с. Вербів Перемишлянського повіту (фото 1929 р.)

шицьких представлено декількома фотокартками, з яких на двох зображено колекцію кременіних та кам'яних сокирок із Переволода²³.

Знахідки з фондів колекцій Музею НТШ походять переважно з територій Прикарпаття та Волині²⁴. Вони легко впізнавані, оскільки на експонатах є шифрування, виконане українською мовою білим кольором. Так Музей НТШ шифрував свої знахідки впродовж тривалого часу. Аналіз експонатів та світлин колишнього музею наукового товариства в археологічних фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Львівського історичного

на яких зображено експонати й інших музейних установ Галичини. Тут можна згадати дві світлини з ювелірними виробами княжої доби зі Шманківців, де є прописний напис польською мовою зі вказанням вхідних даних цих предметів, а також інвентарний номер музейної установи²⁰. Зважаючи на мову підпису, ці експонати зберігалися в музейній установі, пов'язаній із польським культурним середовищем, а не в українському НТШ. На фото трапляються знахідки, що перебували у приватних колекціях, зокрема емальований ковток із Дзвиняча, який належав Лукії Темницькій та був сфотографований Я. Пастернаком у вересні 1932 р.²¹

Серед склонегативів присутні сфотографовані експонати не лише зі львівських, а й музейних установ Львівського, Тернопільського, Станіславівського воєводств. Для прикладу згадаємо зображення срібного персня княжої доби з музею Народного дому в Коломиї²².

Зі львівських закладів на світлинах представлено експонати Музею Дідушицьких, археологічного зібрання кафедри праісторії Львівського університету, Національного музею тощо. Археологічні артефакти Музею Діду-

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само.

музею, дає підстави вважати, що у верхньому рядку вказувалися інвентарні номери, а вже нижче зазначалася назва пам'ятки, звідки походила річ. Найбільші номери, засвідчені на світлинах, із польових досліджень Я. Пастернака у Крилосі (29595), що є очевидним з огляду на час проведення робіт у колишньому княжому місті²⁵. Наполовину менші номери (16732—16734) присвоєні предметам із фондів Музею НТШ, відбитим на світлинах срібного скарбу з с. Вербів Перемишлянського повіту (див. іл. 3)²⁶. Це дає підстави стверджувати, що в міжвоєнний період археологічні колекції установи активно поповнювалися й відбувалася подальша інвентаризація знахідок. Підтверджує це нотатка Я. Пастернака: «Справа охорони доісторичних пам'яток у нас вже настільки спопуляризована [...] що чимраз частіше самі селяни приносять навіть з дальших околиць до Музею різні викопані пам'ятки даром чи на продаж. Такі окремі надходження, доповнені матеріалом із систематичних розкопів, стало доповнюють археологічний відділ Музею, який є сьогодні одинокою живучою [...] збіркою у цілому Львові»²⁷.

На конвертах є й менші інвентарні номери. Так, на одному читаємо: «На кліші сфотографовані рч. 3199—3239». Напис виконано прописом чорним кольором. У лівому нижньому куті блакитна наліпка з надрукованим текстом «Музей Н. Т. ім. Шевч.», а посередині прописом червоним чорнилом «5921»²⁸. Зазначимо, що пластини зі старими ентешівськими «метричками» на конвертах стосуються лише речей, узятих на облік в установі. Крім цього, такі пластини більшого формату (17,8 × 13), ніж склонегативи, пов'язані з археологічними дослідженнями 1920—1930-х рр.

Цікаві для дослідження світлини, які засвідчують наукову комунікацію чи джерела надходження експонатів до Музею НТШ. Прикладом слугує фото із зображеними речами № 726—731 та з метричним номером конверта 5913. На цьому кліші з кістяними виробами з с. Більче-Золоте знаходимо напис, який засвідчує, що музей отримав знахідки в дар від др. М. Гроховського²⁹.

Окремі знахідки з розкопок Я. Пастернака (зокрема речі з Галича та Белза³⁰) з колекції Музею НТШ сьогодні зберігаються на скляних негативах у фондах наукового архіву Інституту археології НАН України в Києві. Яким чином ці міжвоєнні негативи потрапили туди встановити тепер уже доволі проблематично.

²⁴ Волинські потрапляли до музею головню завдяки О. Цинкаловському.

²⁵ НА ВА ІУ НАНУ. Колекція негативів на склі НТШ. Матеріали Я. Пастернака.

²⁶ Там само.

²⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 180.

²⁸ НА ВА ІУ НАНУ. Колекція негативів на склі НТШ.

²⁹ Там само.

³⁰ Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 57.

Польова археологія НТШ

Найбільша частина негативів на склі представлена світлинами з археологічних досліджень на теренах Галичини. Це польові фотодокументи, які охоплюють період 1929—1939 рр. з більшості пам'яток, на яких Я. Пастернак проводив археологічні роботи. Незважаючи на певні проблеми з фінансуванням та перешкоди з боку влади щодо отримання дозволів на розкопки [1, С. 258—284], польова діяльність головного археолога НТШ була більш ніж успішною. В особовій справі Я. Пастернака зберігся перелік 44 експедицій, проведених у львівський період життя вченого (очевидно, що тут відображено далеко не всі 1—2-денні виїзди). Така активність обумовлена тим, що, працюючи в на той час єдиній українській науковій установі, він змушений був реагувати на інформації про відкриття пам'яток, які надходили з сіл Галичини. Згодом дослідник писав: «Працюючи директором музею НТШ я часто, бувало, діставав з терену алярмуючі зголошення випадково виявлених при земельних роботах пам'яток старовини [...]. Тоді необхідно було виїхати негайно в терен для перевірення знахідки і переводити розвідкові дослідження на кількох [...] цвинтарцях Осталовичі Перемишляни 1932, Деліїв Товмач, 1932» [16, С. 72].

Ураховуючи той факт, що Я. Пастернак був єдиним серед українських музейників, хто мав дозвіл на розкопки на території трьох західноукраїнських воєводств, місцеві музеї часто запрошували його на роботи, які вони фінансували та матеріали з яких поповнювали їхні фонди й експозиції³¹.

Для археології світлини чи не найважливіші документи. Адже розкопана пам'ятка вважається знищеною, повторити процес неможливо. Саме тому, починаючи з кінця ХІХ ст., фотофіксація розкопок мала неабияке значення. Колекція, про яку йдеться у цій статті, виступає свого роду літописом польової археології Я. Пастернака й допоможе переглянути окремі сторінки історії археологічних досліджень.

Приставаючи до характеристики фотографій «із поля», насамперед відзначимо, що вони систематизовані самим Я. Пастернаком по пам'ятках за алфавітним принципом. Це негативи формату 9 x 12 см. Більшість пластин знаходяться в індивідуальних конвертах, виконаних із кальки, на яких дослідник чорним чорнилом зазначав населений пункт (часто зі вказанням повіту), дату та опис того, що зображено на світлині (див. іл. 1). У цю групу входять не тільки фото безпосередньо з археологічних розкопок, а й знахідок із цих досліджень, подекуди з прив'язкою до об'єктів, де їх було виявлено. Цікаво, що серед світлин є й такі, на яких Я. Пастернак зазначав власника ділянки, де проводилися роботи. Так, на одному з конвертів із Белза читаємо: «Белз, дерев'яний поміст на подвір'ю у Гараха», що дає змогу сьогодні досить чітко локалізувати місце археологічних пошуків³².

³¹ Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові за час від 1.І.1935—25.ХІІ.1937. Ч. 73. Львів, 1937. С. 96—97.

³² НА ВА ІУ НАНУ. Колекція негативів на склі НТШ. Матеріали Я. Пастернака.



Іл. 4. Я. Пастернак на розкопках поховань доби бронзи у с. Почапи Золочівського повіту (вересень 1931 р.)

Іл. 5. Дослідження поховань доби бронзи у с. Якторів Перемишлянського повіту. Я. Пастернак — у центрі з пензлем у руках (червень 1932 р.)



На деяких світлинах додатково вказувався й рік проведення робіт, у частині випадків зі вказівкою до конкретного місяця та дня, що дозволить у подальшому зіставити й уточнити послідовність археологічних пошуків дослідника з 1929 по 1944 рр. включно (до сьогодні в багатьох випадках це було неможливим). Скажімо, тільки завдяки фото стало відомо, що 16 липня 1929 р. Я. Пастернак здійснив поїздку на Поділля у Зборів, де обстежив «Татарську могилу»³³. Інформація про ці розвідкові роботи не зафіксована в інших джерелах і цей виїзд відбувся до отримання Я. Пастернаком консерваторського дозволу на польові роботи.

Я. Пастернак проводив дослідження на різночасових пам'ятках. У польовому сезоні 1931 р. дослідник розкопав дві пам'ятки у Золочівському повіті — Хильчиці та Почапи. Він, зокрема, писав: «[...] у Почапах і Хильчицях (Золочів, 1931) я досліджував залишки великого поселення і знайшов там кераміку з прикметною низкою дірок під вінцями [...] Прикметна кераміка вказує на приналежність усіх цих надійок до так зв. висоцької культури» [17, С. 74—75]. Влітку 1932 р. Я. Пастернак провів невеликі за обсягом розкопки могильників носіїв культури шнурової кераміки у селах Дусанів та Якторів Перемишлянського повіту³⁴. Процес вивчення цих поховань відображено на збережених скляних негативах, з яких добре простежується методика досліджень Я. Пастернака на такого типу пам'ятках. Більше того, світлини зберегли й зображення самого археолога з відповідним реманентом під час польових робіт, що для міжвоєнного часу доволі рідкісне явище (див. іл. 4—5).

³³ Там само.

³⁴ Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1929—1932 р. *Записки НТШ*. Т. 152. Львів, 1933. С. 124.

Пріоритетним напрямом робіт Я. Пастернака були середньовічні міста. Не всі дослідження однакові за масштабами. На деяких пам'ятках це невеличкі розвідкові кількадевні роботи (Глинсько, Звенигород), або консультування місцевих фахівців (Теребовля, Ступниця). Натомість дослідження Галича й Белза тривали кілька польових сезонів і дали вагомні результати.

Княжий Белз займав помітне місце в наукових пошуках Я. Пастернака [18, С. 67—70]. На запрошення місцевих мешканців та за їхньої фінансової підтримки археолог провів тут три польових сезони (1935, 1936, 1938 рр.). Збереглися короткі звіти про ці дослідження, також вони знайшли своє місце у вигляді заміток на газетних шпальтах³⁵. Невеликий перелік знахідок (12 номерів), які надійшли до фондів Музею НТШ з розкопок 1935—1937 рр., міститься вже в тогочасному музейному звіті. Однак колекція фотографій із розкопок у Белзі порівняно незначна. З цих досліджень маємо приблизно 20 негативів на склі, які дають уявлення про методику польових робіт, їх площу та виявлений археологічний матеріал.

Найбільшим успіхом Я. Пастернака було відкриття фундаментів Успенського собору й локалізація княжого Галича. На цій пам'ятці він працював у 1934—1941 рр. Кожен польовий сезон детально зафіксовано на скляних негативах. Із розкопок у Крилосі збереглася найбільша кількість світлин. Це й загальні види на пам'ятку, і практично всі розкопи, і фотографії окремих знахідок та просто яскраві миті з життя села під час експедицій. Результати своїх досліджень Я. Пастернак апробував у науковому середовищі. Наприклад, у травні 1936 р. в Будапешті в Державному археологічному музеї він виголосив «ілюстрований світлинами доклад про розкопані ним торік у Крилосі дві стародавнярські “золоті” могили із X ст.»³⁶. Не виключаємо, що доповідь ілюструвалася тими фотографіями, що збереглися на скляних кліше та ніколи не були оприлюднені автором розкопок. Ретельно простудіювавши публікації Я. Пастернака можемо стверджувати, що більшість світлин, які містить архів, так і не було введено в науковий обіг.

У фотооб'єктив дослідника часто потрапляли місцеві краєвиди та архітектурні принади сіл і містечок Галичини. Зокрема серед негативів з археологічних досліджень у Белзі є декілька світлин із загальними видами. А на одній, з ур. Замочок, зображено герб міста у вигляді башти, з верхівки котрої гармаш стріляє з гармати. Над гербом виконано рельєфний напис «Belz»³⁷. Невелика група пластин із колекції, що пов'язана з археологічними роботами Я. Пастернака, містить карти, топографічні плани місцевості, архітектурні плани са크ральних споруд, як правило з княжого Галича та з його околиць³⁸.

На основі підписів на конвертах зі склопластинами встановлено, що певна частина цих пластин, авторства Я. Пастернака, перебувала на загальному облі-

³⁵ Пастернак Я. Розкопки в княжому Белзі. *Новий час*. 1935. Ч. 203.

³⁶ Стародавнярські могили в Крилосі. *Діло*. 1936. 24 травня. Ч. 114. С. 7.

³⁷ НА ВА ІУ НАНУ. Колекція негативів на склі НТШ. Матеріали Я. Пастернака.

³⁸ Там само.

ку Музею НТШ. Зокрема на чотирьох із досліджень 1933 р. в ур. Війтова Гора в Кульчицях, окрім підпису, нанесеного археологом, є проштампований інвентарний номер «24052», виконаний фіолетовим кольором. Після нього прописом чорним чорнилом через ризку написані додаткові номери від 1 до 4³⁹. На основі аналізу інвентарних книг музею, нам удалося встановити, що колекція переданих Я. Пастернаком світлин складалася з 10 одиниць. Не зовсім зрозуміло, чи всі ці пластини були виконані винятково в Кульчицях, чи походили зі ще якихось інших місцевостей. В інвентарній книзі вказано, що це збірка «з літних ферій 1933 р.»⁴⁰. У такий самий спосіб присвоєно й інвентарний номер світлині з археологічних досліджень на малому кладовищі замкової площі в Теревовлі (23315/3), які здійснював Я. Пастернак у жовтні 1932 р.⁴¹ Знаємо, що зі своєї поїздки до Теревовлі у фонди НТШ археолог передав 5 фотографій⁴². Ця невелика колекція втрачена.

* * *

Отже колекція негативів на склі з наукового архіву відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України унікальна за своїм змістовим наповненням та є кількісно найбільшим зібранням світлин з історії української археології на західноукраїнських теренах у міжвоєнний період. Вона містить до 500 негативів і пов'язана з діяльністю Я. Пастернака та археологічного відділу Музею НТШ. Більша частина цих унікальних фотографій не публікувалася. Завдяки польовій діяльності Я. Пастернака на археологічній мапі Галичини з'явилося чимало пам'яток різних епох і культур, а завдяки добре збереженій та оцифрованій збірці негативів на склі можемо відтворити методику польових робіт, локалізувати деякі розкопки, розкрити музейну діяльність археолога тощо.

Серед сенсаційних у цій колекції містяться детальні світлини з розкопок 1934—1938 рр. у Крилосі, череп княжни із золотим чільцем із розкопок 1937 р.; фотодокументи з археологічних досліджень Белза, Теревовлі, Звенигорода, Ступниці, інших середньовічних міст, городища Щекотин; неабияку цінність для науки становлять світлини з розкопок поховальних пам'яток доби бронзи (Якторів, Осталовичі, Під'ярків на Львівщині), на яких детально зафіксовано методику польових досліджень Я. Пастернака. Єдиним документом із досліджень крипт собору Св. Юра у Львові в 1930-х рр. теж виступають світлини зі збірки.

Окріме місце належить рухомим знахідкам із розкопок. Частина з них потрапила до наукових публікацій, частина зберігається у львівських музеях, однак існує група, яка через реорганізації установ і передачу матеріалів з однієї колекції до іншої вважалася втраченою. Віднайдені світлини дають розуміння, які конкретно знахідки можна відшукати, що саме збереглося у львівських музеях, а що за роки воєн і переміщень місто назавжди втратило.

³⁹ Там само. Колекція негативів на склі НТШ.

⁴⁰ Архів ЛІМ. Інвентар. Музей Наук. тов. ім. Шевченка. 23885—26028. VII. Арк. 15.

⁴¹ НА ВА ІУ НАНУ. Колекція негативів на склі НТШ.

⁴² Архів ЛІМ. Інвентар. Музей Наук. тов. ім. Шевченка. 22112—23884. VI. Арк. 102.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bulyk, N. Arkheolohiia i vlada: diialnist arkheolohiv Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka v konteksti pamiatkookhoronnoi reformy 1928 r. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. 2017, 21: 258-284 [in Ukrainian].
[Булик Н. Археологія і влада: діяльність археологів Наукового товариства імені Шевченка в контексті пам'яткоохоронної реформи 1928 р. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2017. Вип. 21. С. 258—284].
2. Petehyrych, V., Pavliv, D. Arkheolohiia u doslidzhenniakh chleniv NTSh. *Zapysky NTSh: Pratsi istoryko-filosofskoi seksii*. Lviv, 1991, ССХХІІ: 412-426 [in Ukrainian].
[Петегирич В., Павлів Д. Археологія у дослідженнях членів НТШ. *Записки НТШ: Праці історико-філософської секції*. Т. ССХХІІ. Львів, 1991. С. 412—426].
3. Bulyk, N. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka ta arkheolohichni studii na Zakhodi Ukrainy do Pershoi svitovoi viiny. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. 2012, 9: 58-67 [in Ukrainian].
[Булик Н. Наукове товариство імені Шевченка та археологічні студії на Заході України до Першої світової війни. *Археологія і давня історія України*. 2012. Вип. 9. С. 58—67].
4. Berest, R., Taravska, L. Do pytannia pro formuvannia arkheolohichnykh zbirk Muzeiu NTSh u Lvovi v kintsi XIX — na pochatku XX st. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*. 2000, 4: 228-231 [in Ukrainian].
[Берест Р., Таравська Л. До питання про формування археологічних збірок Музею НТШ у Львові в кінці XIX — на початку XX ст. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2000. Вип. 4. С. 228—231].
5. Kushnir, V. Muzei Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi: vid zasnovannia do stvorennia pershoi zahalnodostupnoi ekspozytzii. *Narodoznavchi zoshyty*. 2012, 5 (107): 824-832 [in Ukrainian].
[Кушнір В. Музей Наукового товариства ім. Шевченка у Львові: від заснування до створення першої загальнодоступної експозиції. *Народознавчі зошити*. 2012. № 5 (107). С. 824—832].
6. Tomeniuk, O., Bohutskiy, A., Sytnyk, O. V opitsi nad ukrainskoiu starovynoiu: Yurii Polianskyi i Muzei NTSh. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. 2017, 21: 11-40 [in Ukrainian].
[Томенюк О., Богущкий А., Ситник О. В опіці над українською старовиною: Юрій Полянський і Музей НТШ. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2017. Вип. 21. С. 11—40].
7. Bandrivskiy, M. Yaroslav Pasternak i antropolohichni studii u Lvovi. *Postati ukrainskoi arkheolohii: Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. 1998, 7: 99-101 [in Ukrainian].
[Бандрівський М. Ярослав Пастернак і антропологічні студії у Львові. *Постати української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1998. Вип. 7. С. 99—101].
8. Koval, I. Doslidnyk pidzemnoho arkhivu Ukrainy. Halych, 1999 [in Ukrainian].
[Коваль І. Дослідник підземного архіву України. Галич, 1999. 173 с.].
9. Romaniuk, T. Yaroslav Pasternak: Zhyttiepys vchenoho (Seriia monohrafichna, chyslo 4). Lviv, 2018 [in Ukrainian].
[Романюк Т. Ярослав Пастернак: Життєпис вченого (Серія монографічна, число 4). Львів, 2018. 423 с.].
10. Sytnyk, O.S. Yurii Polianskyi — pershyi doslidnyk zakhidnoukrainskoho paleolitu. *Arkheolohiia*. 2003, 1: 140-144 [in Ukrainian].

- [Ситник О.С. Юрій Полянський — перший дослідник західноукраїнського палеоліту. *Археологія*. 2003. Вип. 1. С. 140—144].
11. Tomeniuk, O. Paleoheohrafichni ta arkeolohichni doslidzhennia Yuriiia Polianskoho. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni*. 2008, 12: 438-443 [in Ukrainian].
[Томенюк О. Палеогеографічні та археологічні дослідження Юрія Полянського. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2008. Вип. 12. С. 438—443].
 12. Males, L.V. Obraznyi riad usnoi istorii: Fenomen fotohrafii. *Skhid — Zakhid: Spetsialne vydannia: Usna istoriia v suchasnykh sotsialno-humanitarnykh studiiakh: teoriia i praktyka doslidzhen*. 2008, 11/12: 77-82 [in Ukrainian].
[Малес Л.В. Образний ряд усної історії: Феномен фотографії. *Схід — Захід: Спеціальне видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень*. 2008. Вип. 11/12. С. 77—82].
 13. Bulyk, N. Istoriiia viddilu arkeolohii. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy: istoriia, imena, idei. Lviv, 2021. 89-120 [in Ukrainian].
[Булик Н. Історія відділу археології. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: історія, імена, ідеї. Львів, 2021. С. 89—120].
 14. Bulyk, N. Rol hreko-katolytskoi tserkvy u rozvytku arkeolohii na prykladi Bohoslovskoi akademii u Lvovi (1929—1939). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. 2021, 34: 271-282 [in Ukrainian].
[Булик Н. Роль греко-католицької церкви у розвитку археології на прикладі Богословської академії у Львові (1929—1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2021. Вип. 34. С. 271—282].
 15. Lukomskyy, Yu., Romaniuk, T. Storinky zhyttia i diialnosti Yosypa Pelenskoho. *Zapysky NTSb*. Lviv, 2002, CCXLIV: 312-319 [in Ukrainian].
[Лукомський Ю., Романюк Т. Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського. *Записки НТШ*. Т. CCXLIV. Львів, 2002. С. 312—319].
 16. Pasternak, Ya. Moi zustrichi zi starovynoiu. *Ukrainskyi istoryk*. New York; Toronto; München, 1978, 4: 64-82 [in Ukrainian].
[Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною. *Український історик*. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1978. Ч. 4. С. 64—82].
 17. Pasternak, Ya. Moi zustrichi zi starovynoiu. *Ukrainskyi istoryk*. New York; Toronto; München, 1978, 1-3: 63-75 [in Ukrainian].
[Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною. *Український історик*. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1978. Ч. 1-3. С. 63—75].
 18. Petehurych, V. Belzka zemlia u doslidzhenniakh Yaroslava Pasternaka. *Belz i Belzka zemlia*. Belz, 2006, 2: 67-70 [in Ukrainian].
[Петегірич В. Белзька земля у дослідженнях Ярослава Пастернака. *Белз і Белзька земля*. Вип. 2. Белз, 2006. С. 67—70].

Надійшла / Received 30.05.2023

Nataliia BULYK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Head of the Department of Archaeology,

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine (Lviv, Ukraine)

nata_bnm@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9040-2676>

Mariia VOITOVYCH

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Junior Research Fellow at the Department of Archaeology,

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine (Lviv, Ukraine)

danylivmari@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7008-265X>

ARCHAEOLOGY OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY WRITTEN BY LIGHT: THE LVIV COLLECTION
OF PHOTO NEGATIVES OF THE INTERWAR PERIOD

The goal is to reconstruct the archaeological activity of the Shevchenko Scientific Society in the interwar period by photo documents. **The methodology** builds on the principles of intellectual and personal history and the biographical method; the main scientific approaches to the visual material analysis are used (semiotical, hermeneutical, discourse, structural). **The scientific novelty** lies in the introduction to the scientific use of photo documents dedicated to the archaeological activities of the Shevchenko Scientific Society in the interwar period, which are kept on glass negatives in the Department of Archaeology of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine. With these photos, we can supplement the archaeological map of Halychyna, reconstruct fragments of the exposition of the archaeological department of the Shevchenko Scientific Society Museum as well as see archaeologists in the research process, which is a rather rare phenomenon for the 1920s and 1930s. **Conclusions.** The preserved collection of glass negatives serves as a valuable source for researching the history of archaeological science, museology, and site preservation practices, methods of field research in the interwar period, and serves as an important addition to the prosopographic portrait of Ya. Pasternak.

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, glass negatives, Ya. Pasternak, archaeological research, museum, collections, photo.*